

3

Před Gutenbergem

- ✧ Nejvzdálenější předchůdci – pečetítka a razítka v sumersko-babylonské oblasti (3 tis.př.n.l.)
- ✧ V Číně ve 3 stol.př.nl. - razítka i kamenoryt, kamenná razidla ke zdobení výrobků (hrnčíři, pasíři, zlatníci a později knihvazači)
- ✧ Čína – konec 6. stol. – první zkušenosti s mechanickým rozmnožováním obrazu = základy deskotisku, xylografie
- ✧ V 8.stol. převzalo Japonsko – 764-770 xylograficky vyroben cca milion papírových svitků budhistického kánonu – rozesíláno všem klášterům v zemi
- ✧ V 10. stol. Korea, 12. stol. Egypt

Před Gutenbergem

- ✧ Tisk pomocí pohyblivých liter nebyl v době J. Gutenberga (1397/1400-1468) novinkou
- ✧ Již z roku 990 záznam poselství ruského lékaře a lékárníka Ivana Směry knížeti sv. Vladimíru I.: „pisal ja eto železnymy bukvami vyrezanymi na dvenadcati mednych doskach“ = otisk negativních železných písmen připevněných k železným deskám na způsob razidla

Před Gutenbergem

- ⌘ Za vynálezce pohyblivých považován čínský kovář Pi-Sheng v letech 1041-1048 – písmena z pálené hlíny tmelem připevněna na kovové desky
- ⌘ V Koreji již 1234 trvalejší písmena řezaná negativně do mosazi
- ⌘ Jedná se spíše o razítkový tisk – v Evropě používán např. k pořízení sakrálních nápisů na podlahách anglických kostelů (2. pol. 13. stol.)

Před Gutenbergem

☞ Deskotisk:

- ☞ V Evropě zdomácněl od poslední třetiny 14. stol. = rychlá technologie dekorování látek
- ☞ Poč. 15.stol. – rozmnožování hracích karet a devoční grafiky, kalendáře, minuce, slabikovací desky, početní tabulky, odpustkové listiny, zpovědní lístky (zrcadlo), modlitby
- ☞ Tištěné devoční obrázky někdy ručně kolorovány či doplňovány krátkým textem, prodávány na trzích a poutích
- ☞ Nejstarším dochovaným – bruselská Madona z roku 1418

Podle materiálu tiskové formy rozeznáváme

- ☞ Dřevořez
- ☞ Kovoryt (kovořez)
- ☞ Šrotový tisk
- ☞ Těstový tisk

Dřevořez

- ❧ Technika známá již z Číny, kde se používala na konci 6. století za panování dynastie Suej.
- ❧ Deskotisk z dřevěných forem zdomácněl v Evropě v poslední třetině 14. století jako způsob potisku látek.
- ❧ Nejstarší známý datovaný dřevořezový deskotisk s postavou sv. Kryštofa z roku 1423 (klášter Buxheim v Německu)
- ❧ Technika tisku z výšky, při níž se kresba reprodukuje pomocí dřevěného štočku čili špalíku
- ❧ Dřevo (hrušeň, třešeň, ořech, jabloň) řezáno podél (nejsou patrné letokruhy)

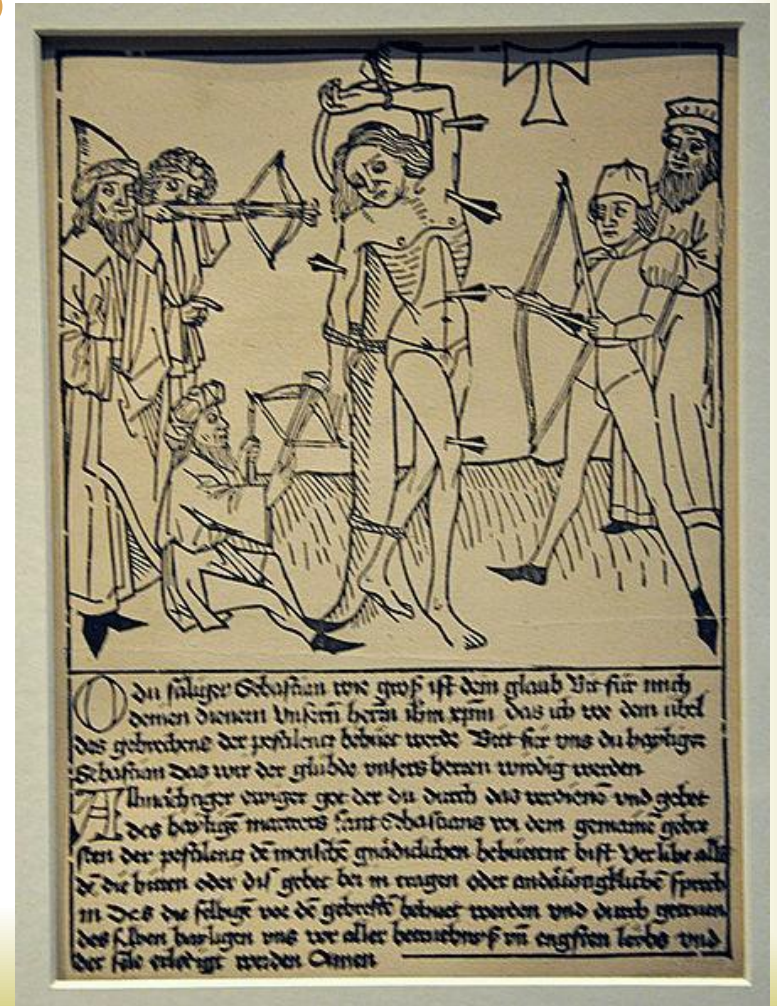
Dřevořez

- ❧ S rozšířením knihtisku nastala nová éra liniového dřevořezu.
- ❧ Ilustrace zvýšily výpovědní a uměleckou hodnotu tištěných knih a přirozeně i prodejnost.

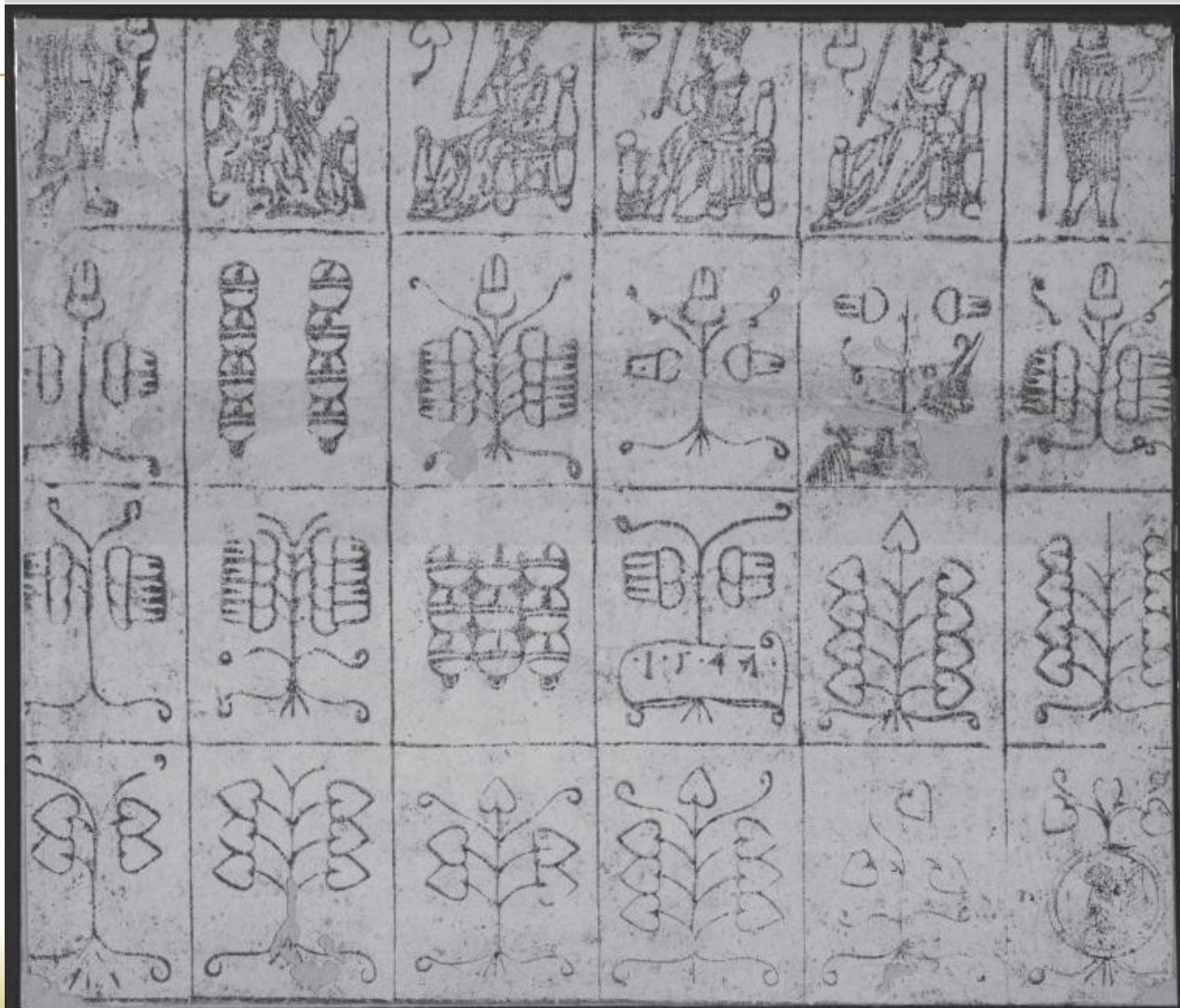

Dřevořez s postavou sv. Šebastiána, Německo 1470–1475

Hrací karty (Mariášky) z pol. 16. století – o velikosti 10×15 cm

Kalendář Johanna z Gmünden, 15. stol.

8		16		10		12		12		10		12		16		8		18		6			
Kalendář Januarius				Kalendář Februarii				Kalendář Martius				Kalendář Aprilis				Kalendář Maius				Kalendář Junius			
A	Gratius dñi	a	d	ignacii brigide	e	d	Albini epi	f	s	Theodore uirg	i	b	Philippus iacob	m	e	Paulina	p	q					
vm	Ortaus & zephania	b	fm	e purificacō marie	f	vm	e doum & basilica	g	xvi	Agnane episcopus	k	fm	c Sigismundi regis	u	v	f	marcellini & petri	p					
xvi	Ortaus Johannes	c	f	blasii uicis epi	g	f	karagud u	h	b	Agapiti & dyoio	l	v	d iuuenio tricens	o	xx	g	Crastini epi	t					
d	Ortaus iunior	d	v	g	h	xvi	s	Luce pape	i	v	c	Ambrosii epi	m	xxv	e	Cocone dñi	p	ii	A	Quirini epi	l		
v	Thelephora	e	xxv	A	Agathe uirg	s	v	A	for mē	k	xxv	d	vmancij dñi	n	ii	f	Euthymij dñi	q	b	Wonsamij epi	o		
f	Euphonia dñi	f	k	xxv	b	Dorothee uirg	k	xxv	b	Iuliani epi	k	ii	e	Thimote	o	d	Aspiti an por-la	r	xx	c	Philippi dñi	t	
xxv	Helag ihu de agp	g	v	c	Moseis epi	l	v	c	perpetue & kurt	l	xx	f	Eghepi	p	xx	A	Amilano pel nē	l	xxv	d	Pauli epi & mē	v	
ii	Erhardi epi	h	xx	d	Helene	m	d	Ponij dyaron	w	s	Perpetui epi	o	b	ippino michael	s	e	ajedardi epi	u	e	ajedardi epi	u		
b	Iulian & basilica	i	xxv	e	Apollonij	xx	xx	e	Wongam	n	xxv	A	Prochori	r	xxv	c	hermetis	t	xx	f	Primi & felix	xx	
p	Pauli p	k	v	f	Scalacia	s	p	f	Arak	o	v	b	Eghepi	l	xx	d	Gorgonij	v	g	Wonsamij hemite	xx		
xxv	Salmij	l	xxv	g	Custalia u	p	xxv	g	Almule	xx	v	c	Leois p	s	xx	e	namā	u	xxv	A	Saruabe apl	xx	
vii	Sabri m	m	xx	h	Iulalie	q	xx	vii	A	Gregorij	q	d	Iulij p	s	xx	f	Heri a	xx	xx	b	Basiliij	xx	
f	Spilary dñi epi	n	xxv	b	Pohorij mē	t	b	ajardomij p	t	xx	e	hemougildij uirg	v	v	g	Seruanij	p	v	c	Amthij	xx		
xx	Selias dñi	o	xx	c	Valentini uirg	l	xx	e	Orti thome	l	xx	f	Ethury & uak	u	xx	A	Bonifacij mē	xx	xx	d	Walij	xx	
A	Miam abbis	p	d	e	Antonij mē	s	d	Longu mē	s	g	Maronis	p	b	Ylton mē	xx	xx	b	Ylton mē	xx	xx	e	Widodethi	xx
m	Medardi	q	xx	e	Iuliane uirg	f	xx	e	Lynn dñi	t	xx	A	Quilham	p	c	Agathe uirg	xx	i	f	Marnal epi	r		
xx	Autoni abba	r	v	f	Polanonij epi	v	xx	e	Gertrudis u	v	v	b	hele p	xx	i	d	Wandam dñi	xx	xx	g	Wolman dñi	xx	
d	Onice uirg	l	i	s	Symonis epi	u	u	c	Andri epi	u	i	c	Apollonij scdm	xx	xx	c	adriana	h	xxv	A	Marti Marcel	xx	
i	Wermann mē	s	xx	A	Sabri mē	xx	i	A	Ioseph mē	xx	xx	d	Iulij & karoli	xx	xxv	f	Postiane uirg	c	xx	b	Gerardij & pcha	xx	
f	Wolfrid dñi	t	b	Pahmij	p	xx	b	Cuch bēti	p	xxv	e	Wintonij pape	a	g	S	Bernhardij	d	vi	c	Wolfrid	xx		
xx	Agathe uirg	v	xxv	c	Verol laualt	xx	xxv	c	Benedicti abb	xx	vi	e	Symonis epi	b	vi	A	Seidun	f	xxv	d	Alban mē	xx	
xxv	Wincry uirg	u	vi	d	Kaspedra petri	xx	d	Pauli epi	xx	g	S	Ray pē	c	b	Helene uirg	f	xx	d	Wendelmuirij	xx			
b	Emereanae	xx	e	Syeon monastij	xx	u	c	Theodorij p	xx	xxv	A	Georg uirg	d	xxv	c	Delidij epi	g	xx	f	Aegne uirg	xx		
vi	Thimotei apli	v	xxv	f	Mathie apli	xx	xxv	e	Pignoni p	xx	a	b	Wolfrid epi	e	xx	d	Wendelmuirij	h	xx	g	Johans bapte	xx	
xxv	Wendelmuirij	xx	xx	g	Wintonij	b	g	Wintonij	xx	xx	c	A	Wendelmuirij	e	xx	e	Verban pē	i	xx	A	Wendelmuirij	xx	
ii	Pohmij epi	xx	xx	A	Alexandri epi	l	xx	A	Castoli mē	xx	xx	d	Alen pē	g	xx	f	Iugustini epi	k	xx	b	Johans & Paul	xx	
f	Wiliam epi	xx	xx	b	Leonidij epi	d	xx	b	Johis hemite	xx	v	g	Wendelmuirij pē	h	xx	g	Wendelmuirij	k	xx	c	Sept dñi mē	xx	
xx	Wendelmuirij dñi	xx	xx	c	Wendelmuirij	e	xx	c	Wendelmuirij	xx	xx	e	Wendelmuirij	l	xx	h	Wendelmuirij	l	xx	d	Wendelmuirij	xx	
A	Wendelmuirij dñi	xx	xx	d	Wendelmuirij	f	xx	d	Wendelmuirij	xx	xx	e	Wendelmuirij	m	xx	i	Wendelmuirij	m	xx	e	Wendelmuirij	xx	
xx	Wendelmuirij dñi	xx	xx	e	Wendelmuirij	g	xx	e	Wendelmuirij	xx	xx	f	Wendelmuirij	n	xx	j	Wendelmuirij	n	xx	f	Wendelmuirij	xx	
vii	Wendelmuirij dñi	xx	xx	f	Wendelmuirij	h	xx	f	Wendelmuirij	xx	xx	g	Wendelmuirij	o	xx	k	Wendelmuirij	o	xx	g	Wendelmuirij	xx	

Kovoryt

- ✧ Japonsko po pol. 8. stol.
- ✧ V Evropě v pol. 15. stol.
- ✧ Tisk z výšky, netisknuté partie jsou z povrchu kovové desky odstraněny rytím a řezáním
- ✧ Používáno k tisku bordur ve francouzských tiscích
- ✧ Na území ČR hojněji v produkci ivančické a kralické tiskárny k tisku vlysů

Kovoryt

Šrotový tisk

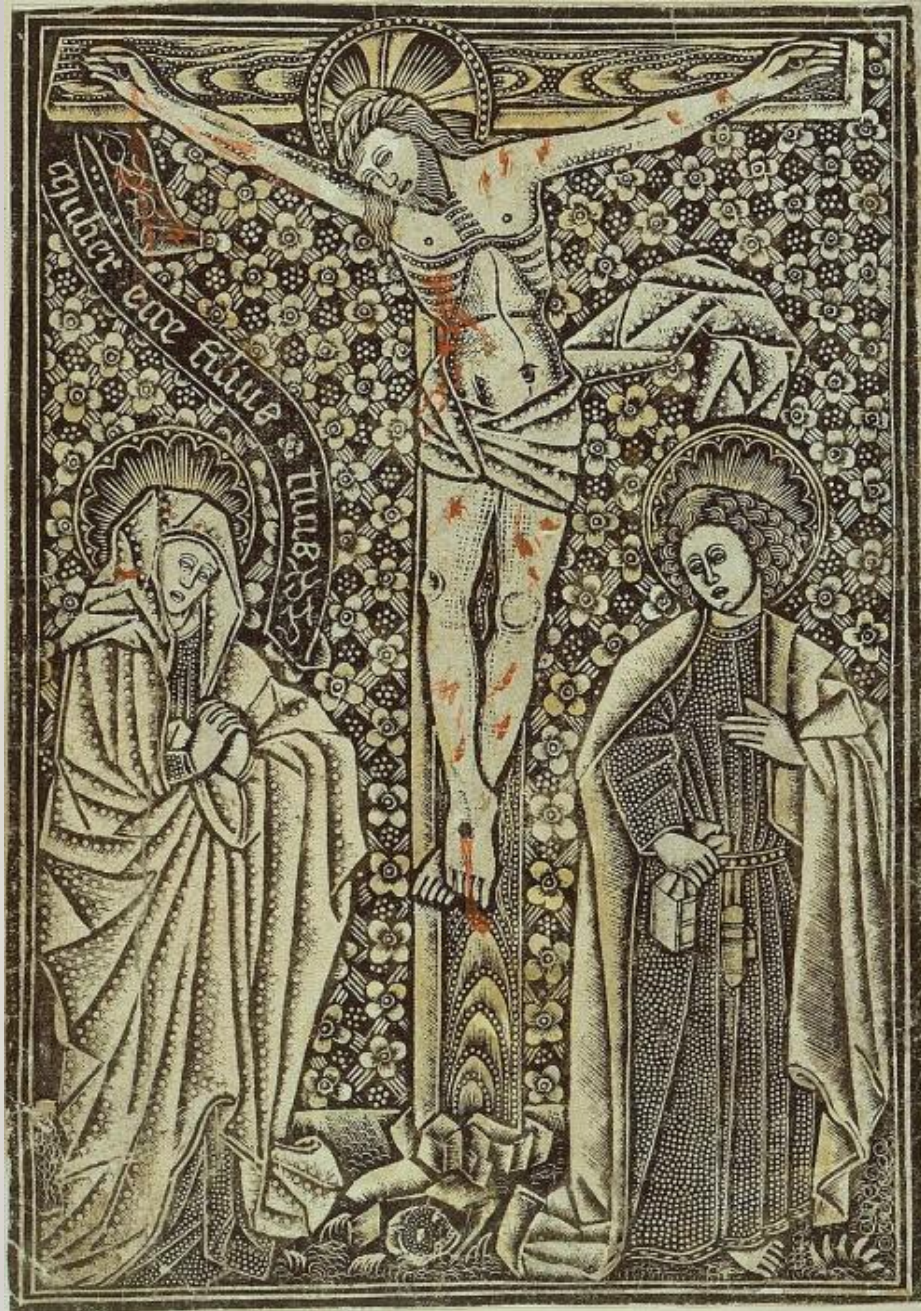

- Do kovové, vzácněji dřevěné desky vráženy kovové jehly a různě tvarovaná puncovací razidla – tak vznikne žádaná kresba ornamentu či figurálního výjevu
- Nejstarší v dolnorýnských kovotepeckých dílnách pol. 15. stol.

Šrotový tisk

Těstový tisk

- ❧ Mechanicky pořízený reliéf byl pokryt černou tiskařskou barvou a tlakem otištěn na papír nesoucím na vrstvě klišu tenký potah kontrastně obarveného těsta a někdy i plátkové zlato.
- ❧ Vyhloubené partie zvýraznily vystouplým těstem, reliéfně vyvýšená místa těstovou barvu zeslabila a přenesla na papír i barvu.
- ❧ Velmi křehké na manipulaci – těsto odpadává

Těstový tisk

Blokové knihy

- ❧ Přejchodové stadium mezi iluminovaným rukopisem a ilustrovaným prvotiskem
- ❧ Obraz i text vyřezány do jednoho dřevěného bloku
- ❧ Námětově uzavřený cyklus deskotisků, správné pořadí zajišťovala abecední písmena umístěná přímo do kompozice
- ❧ Většinou vyřezávány celé dvojstrany
- ❧ Tištěno na pergamen, sériovou výrobu podporovala rostoucí síť papíren

Blokové knihy

- ❧ Vyvíjely se od konce 8.-9. stol. v Číně
- ❧ Od 20.-30. let 15. stol. do 30. let 16. stol. V Nizozemí a Německu
- ❧ Poprvé je snaha o syntézu písma, ilustrace a dekoru
- ❧ Obrazové cykly vycházely z kánonu deskové a nástěnné malby 14. a 15. stol.
- ❧ Obraz převažuje nad slovem
- ❧ Na území ČR se nachází jediná bloková kniha – Biblia pauperum ve fondu MZK, z let 1450-1460, nizozemského původu

Blokové knihy

Tradiční látky a témata:

- Apokalypsa
- Ars bene moriensi
- Biblia pauperum
- Vybrané scény z Nového zákona
- Píseň písní
- Gramatika Aelia Donata
- Otčenáš (výklad určený pro nižší klérus)
- Planetarium (astrologická úublikace vysvětlující vliv sedmi planet ma zrození, život a smrt člověka)
- Salve Regina (základní mariánská modlitba s ilustracemi)
- Speculum humanae salvatoris (zrcadlo lidského spasení)

Biblia pauperum

To face the Title Page of Vol. I.

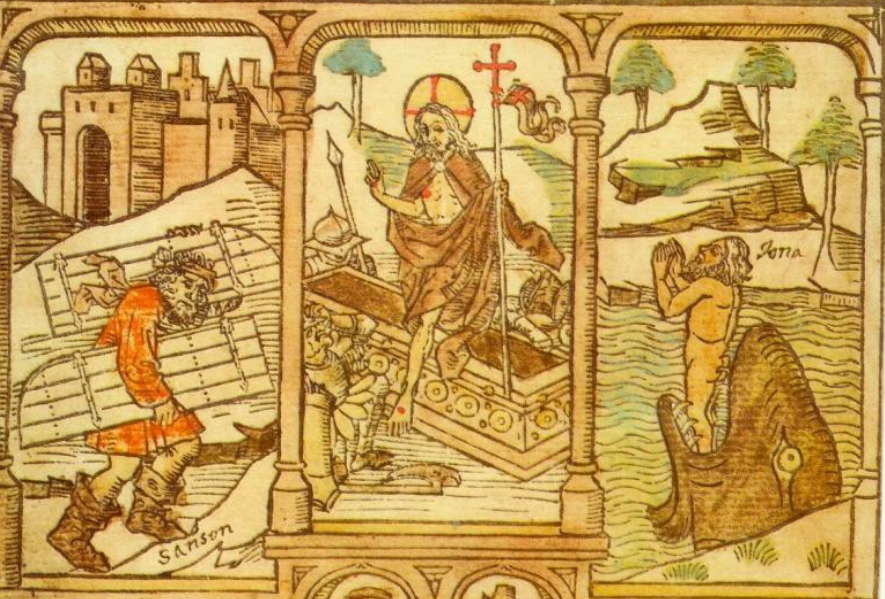

Legitur in libro iudicum: quod cum de
 septem diebus in media nocte
 fuerit et vitales fuerit erras
 alas sua comitudo de dicitur et
 cetera facta de tunc septem diebus
 legitur in media nocte de sepulchris
 surgens putas sepulchris dicitur et
 libro alio potest videri etiam

Legitur in libro Ioune prophete: quod
 cum ipse Iouas fideus in
 ventre ceti tribus diebus et tri-
 bus noctibus iuxta iuxta eum
 expulsi super terram arida
 Iouas qui in tres dies de
 pulso esnat legitur etiam quod
 per tres dies de sepulchris sur-
 git vel resurrexit

Exeritat? Igi? d? dnuo dno
 David 29
 XXIV Patul? leonis iuda fil? meus

De bellis foribus: sapson
 ualvas tulit vobis

De tumulo: surgens
 te annotat ille

Indie resu lalcat? non
 cogit? dnuo dno
 Quae facta sunt in iugis tumulū hīs et
 Salo? In die resurrectionis uox
 Gregorio

Legit in archi: quod cum
 etiam per deortione quam
 fecerat si ei? iacob? uedidit
 sibi prauogit? i? hōie? qui
 dicit? prauogit? i? hōie?
 qd? pnia uobis: sic dyabolus
 i? pmbos pūctū? ut? qula
 i? iuplēs? dicitur dicitur qd?
 hō? qm? dicitur pūctū? hō?
 i? dicitur dicitur i? dicitur

Legit in archi: quod cum
 etiam per deortione quam
 fecerat si ei? iacob? uedidit
 sibi prauogit? i? hōie? qui
 dicit? prauogit? i? hōie?
 qd? pnia uobis: sic dyabolus
 i? pmbos pūctū? ut? qula
 i? iuplēs? dicitur dicitur qd?
 hō? qm? dicitur pūctū? hō?
 i? dicitur dicitur i? dicitur

Exeritat? Igi? d? dnuo dno
 David 29
 XXIV Patul? leonis iuda fil? meus

De ob ardre: pū uale
 pūctū? honoreu

Serpēs uicit adu? uen-
 tā hōie? iugret? et ca

Indie resu lalcat? non
 cogit? dnuo dno
 Quae facta sunt in iugis tumulū hīs et
 Salo? In die resurrectionis uox
 Gregorio

In die illa in qua
 cetera q̄ delectat̄ anima cu
 occidit̄ p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

In die illa in qua
 p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

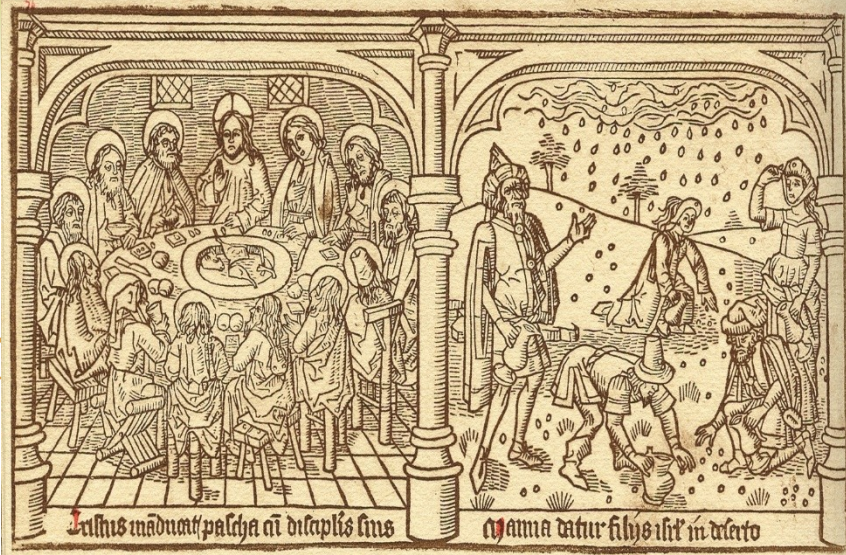
Cor d̄ dicit̄ meli h̄ct̄
 h̄ct̄ meli h̄ct̄
 h̄ct̄ meli h̄ct̄

In die illa in qua
 cetera q̄ delectat̄ anima cu
 occidit̄ p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

In die illa in qua
 cetera q̄ delectat̄ anima cu
 occidit̄ p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

8

In die illa in qua

In die illa in qua

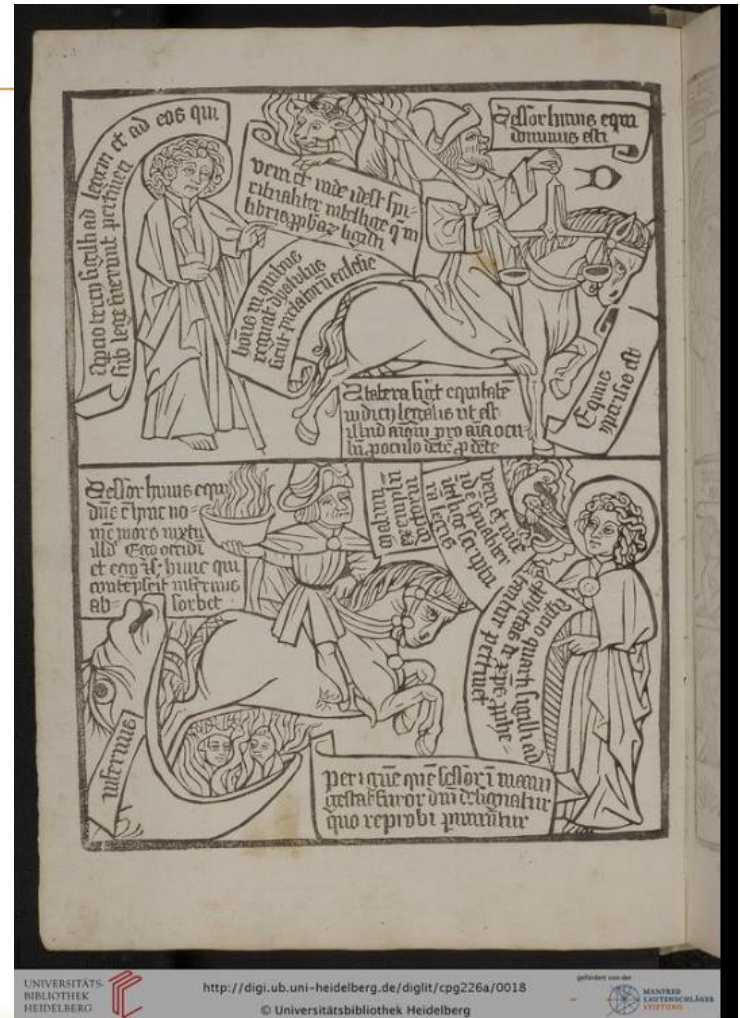
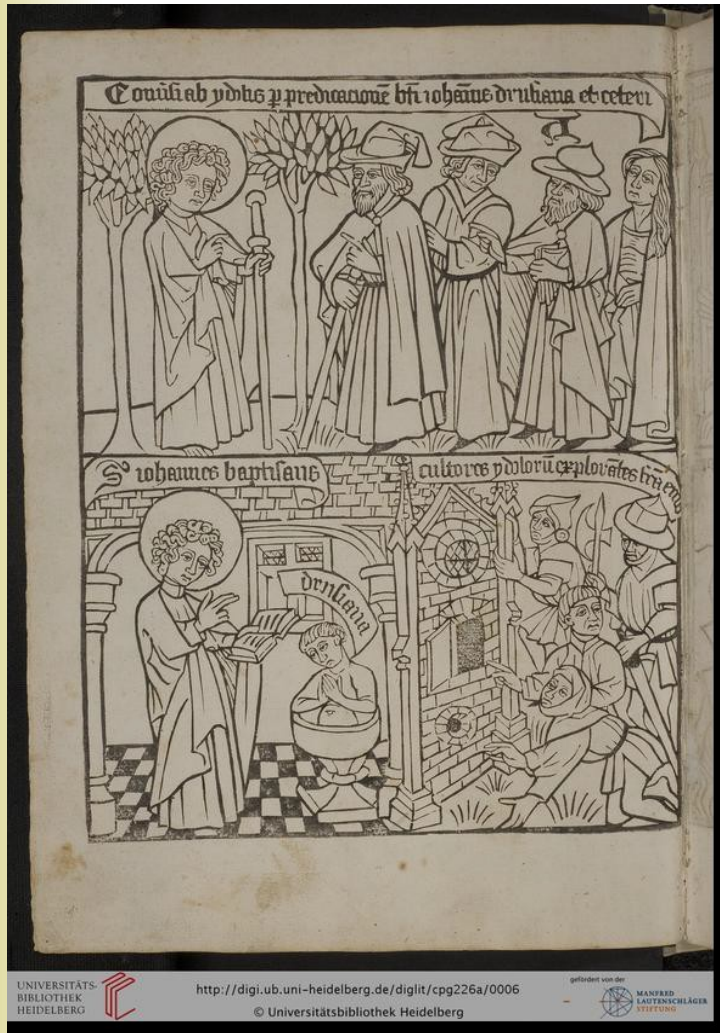
In die illa in qua
 cetera q̄ delectat̄ anima cu
 occidit̄ p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

In die illa in qua
 cetera q̄ delectat̄ anima cu
 occidit̄ p̄bas dñi: tanta
 beverat̄ p̄bas dñi: tanta
 rabad: deo uimā regna
 unos m̄os sic dat̄ q̄m de
 ra h̄ct̄: p̄ a uimā rabad
 et uadio occidit̄ ut rabad
 q̄ uis cor melius p̄dica
 io manifestabat̄

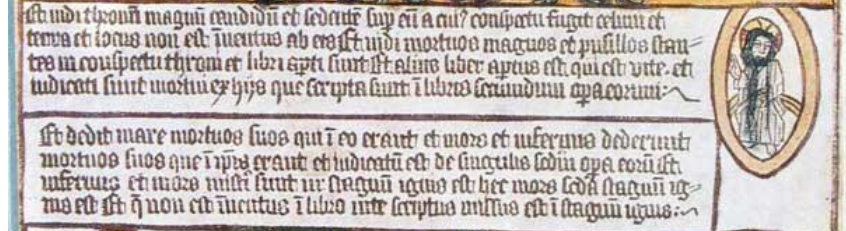
Apokalypsa, před r. 1469

<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg226a/0006>

Apokalypsa – ca 1450

<http://www.johannesoffenbarung.ch/bilderzyklen/blcockbuch.php>

Johann Gutenberg

- ☞ Pohyblivá písmena Číňanů a Korejců neznal
- ☞ Jako vyučený brusič drahokamy a zlatník měl bohaté zkušenosti s nástroji evropských kovotepců a knihvazačů = používali negativně rytá razidla pro vtlačování letopočtů a nápisů do usňového pokryvu vazby
- ☞ Tato technika výzdoby vazeb doložena během 30.let 15. stol. V norimberské dílně Konrada Forstera

Johann Gutenberg

- ❧ Gutenbergův přínos je v písmolijectví = zdroj sériově vyráběných pohyblivých písmen
- ❧ + ve vynálezu nového typu tiskové formy založené na uspořádané sazbě

IOANNES GVTENBERG, ET IVO SCHEFFERVVS.

Inter artes pulcherrimas & praestantissimas nō ¹⁴⁴⁰
immeritò impressoria maxima cēfenda est, qua
uno die duo homines tantum literarū inprimunt,
quantum uix anno integro plures antea scribere
potuerunt. Eius primi authores fuerunt Ioannes
Faustus, & Iuo Schefferus, Anno 1440. Illi enim
Moguntiaē Germanorum existentes, atq; diuino
ingenio ualentes de hac re diu cogitarunt. tādē
uerò literas formantes composuerunt, atq; huius
artis specimē exhibuerūt. Erat autem ars illa pri
mò abscondita & paucis manifestata. literas enim
in faculis clausis secum in officinas ferebant, ac ab
euntē auferebant: donec temporis successu ars
aucta, atq; plurimū illustrata fuerit. Postea superuenēre Ioannes Gutenber
Kk ger, Ioan-

Johann Gutenberg

- ✧ Již v pol. 30. let 15. stol. pokusy s odléváním kovových písmen ve Štrasburku
- ✧ V roce 1448 se vrátil do patrně rodné Mohuče a vypůjčil si finanční prostředky od zdejšího obchodníka Johanna Fusta – nákup technických prostředků nutných k dovybavení knihtiskařské dílny
- ✧ Prostředky směřovány na vydání *Biblia latina* (Mohuč? ca 1454?-1455), 42 řádková Bible
- ✧ Úsilí přiblížit tištěnou knihu vysokému standardu rukopisných knih

Paulus et chimothe-
us scilicet ihesu christi:
omnibus sanctis in
xpo ihesu qui sunt
philippi cum episcopi
et diaconis. Gra-
tia vobis et pax a deo patre nostro et
domino ihesu xpo. Gratias ago deo meo
in omni memoria vestri sempiterni et
cunctis orationibus vestris pro omnibus vobis
cum gaudio deprecationis faciens super
communicationem vestram in euangelio xpi a
domino deo usque hinc: confidens hoc ipsum
quia qui reperit in vobis opus bonum
pervenit usque in die xpi ihesu. Scitote est michi
in istis hoc semper pro omnibus vobis:
eo quod habetis vos in corde et in vultu
meo et in defensione et oblatione eu-
angelii: fontem gaudij mei omnino vos
estis. Resto enim michi est deus quomodo
cupiam omnino vos in visceribus ihesu
xpi. Et hoc oratur caritas vestra ma-
gis ac magis abunde in omni scien-
tia et in omni scientia: ut phrasa ponitur
ut sine lacrimis et sine offensa in die
xpi: replent sancti iustitie per ihesum xpm
in laudem et gloriam dei. Hoc autem vo-
lo vos scire: quia que circa iste sunt
magis ad presens veniunt euangelii: ita
ut vestra mea mansuetudo fuerit in xpo: in
omni proelio et in certis omnibus: ut plu-
rimo et scambio in domino. confidite in circulo
meo: abunde omnino audirent semper
omne verbum dei loqui. Quidam quidem
et propter invidiam et contumaciam: quidam
autem et propter bonam voluntatem xpi in pidi-
cane. Quidam et caritate: scilicet quomodo
in defensione euangelij possit esse. Quidam autem et commone xpi annuntia-
nt non solum: et certummodo precursam
se suscitare vinculo meo. Quid enim est
domini omni modo sive per orationem sive

per caritatem xpi annuntiare: et in hoc
gaudio: sed et gaudio. Hinc enim quia
hoc michi pariter ad salutem: per ve-
stram orationem et administrationem spi-
ritus ihesu xpi: sed in expectationem spi-
ritus quia in nullo confundat: sed in
omni fiducia sicut sempiterni et in magis
scitabilis xpi in corpore meo: sicut pre-
vini sicut per mortem. Michi enim vivere
xpius est: et mori lucrum. Sed si vivere in
carere: hic michi lucrum operis est: et
quod eligam ignoro: roboratur autem:
et duobus desiderium habeo. Dissolvi
et esse cum xpo in forma magis: quia
inter autem in carere: interitum propter vos.
Et hoc cetero scio quia manebit et per
manebit omnino vobis ad presens ve-
strum et gaudium fidei: ut gratulatio ve-
stra abundet in xpo ihesu in me: per meum
adventum iterum ad vos. Non dignus eu-
angelio xpi suscipiunt: ut sicut cum ve-
nere et videre vos: sive abfere audiam
de vobis: quia sciam in uno spiritu: et
nauis: et collaborare sicut euangelij:
et in nullo certamine ad adferyo quod
est illis causa perditionis: vobis autem sa-
lutis. Et hoc a deo. Quia vobis dona-
nentur est: per xpo non solum in re credam
sed ut etiam pro illo per amicitiam
certamine habere quale et videtis
in me: et tunc auditis de me. **II**
Solam caritatem: si qua faceret
quintus: si qua viscerum misericordiam:
implere gaudium meum: ut idem sapienter
mandatum caritatem habentis: unanimo
idem sententiam. Michi per conser-
vationem meam per manum gloriam: sed in hu-
militate supercero sibi invidiam arde-
re: non que facta sunt singuli con-
siderant: sed ea que aliorum. Hoc enim
scitote in vobis: quod et in cetero ihesu.

fuit: tunc autem et michi et vobis vultis: que
revelat vobis. Et autem illi ut mea viscerum
suscepit. Quia ergo volueram mecum tenere
re: ut pro re michi ministraret in vici-
lis euangelij. Hinc cetero autem tuo
nichil volui facere: unum ne velut et necessi-
tate domum non esse: sed voluntatem. For-
sitam enim idro discessit ad herodam et ut
recedo illi recepto: nam non ut sciam
sed pro seruo carissimi sicut: manent
michi. Quidam autem magis ebur et car-
ner et in diebus: sed ergo habeo me sonitum:
suscepit illi sicut me. Et autem aliquid no-
uit vobis autem dedit: hoc michi impua.
Ergo paulus semper vestra manu. Ergo
redam: non dico vobis et enim michi
debeo. Ita facit ergo te sicut in do-
mino: et sic viscerum meo in cetero. Lon-
gum in obedientia sua semper vobis: scio
quod et super id quod dico facere. Simul et
para michi hospitem: nam spero et oratione
vestra donec veni vobis. Salutar
te epistolam de agnitione meo in cetero ep-
istolam: ac si dicitis deus et lucas
adventuro meo. Gratias enim tunc ihesu
christi cum spiritu vestro amen. **Explicat
epistolam ad philippenses inquit argu-
mentum in epistolam ad herodas:**
Et primis dicitur est autem apertus pau-
lus in hac epistola scribendo ad herodam
morem suum: ut ut vocabulum nominis
sui vel ordinis deservire dignum dicit.
Et causa est quod ad eos scribit quod et re-
nuntiatione crediderat ipse genui apo-
stolus et in herodas: scilicet quomodo
simpliciter: humiliter ipse dicit
scio meum officium sui voluit amittere.
Ita sicut modo et in iohannem apostolum
propter humilitatem in epistola sua domus
sui eade ratione non paulus. Hanc ergo
epistolam scribit apostolus ad herodas con-
tempore herodas lingua misit: unus

scilicet et ordinis remittit lucas euangeli-
stas post exilium apostoli pauli
genere samaritanus copulavit. **Explicat argu-
mentum inquit epistolam ad herodas:**
Insuper in istis
modis olim deus
propheta: novissi-
me dies istis locu-
tus est nobis in libro
que dicitur herodas univertis: que
fecit et scilicet. Qui cum sit spiritus glorio-
re figura substantie eius: parantur: omnia
verba veritatis sive purgatione pecca-
torum facio: sed et de herodas mandata
is in quibus tanto magis angelus est
scilicet: quanto differens pro illis no-
mum herodas. Qui enim dicit aliquando
angelus hinc manus eo non ego ho-
die genui et: ipse est rufum. Ergo ro illi
parantur: et ipse erit michi in libro. Et cum
verum innotuit genio genui in tunc
tunc dicit. Et ad herodas cum omnino an-
gelus dei. Et ad angelos quidem dicit.
Qui sunt angelos sicut spiritus: et mi-
nistros suos flammis ignis. Ad filium
autem. Herodas natus deus in seculum
scilicet: ut ergo equitatis ut ergo regni sui.
Insuper in istis et odium iniquitatis:
propter unum te deus deus natus o-
lego galatians per parantur natus.
Et tu in parantur dicit tunc fundat:
et opera manus tuarum sunt tunc. Ipsi
perdant tu autem gratias: et omnino
ut vestram viscerum. Et velut a-
michum mirabilis eos et innotuit:
tu autem idem ipse ergo: et anni non
desiderat. Ad que autem angelorum bi-
ne aliquando sed et deus meo: quo-
admodum ponam innotuit natus scilicet
patri natus: **Ita autem sicut amicitiam
corij spiritus: innotuit innotuit propter**

B 42

- ✎ Písmo odpovídající kaligrafické rukopisné textuře
- ✎ Písmové patrice, matrice a odlitky vznikaly zhruba od roku 1452
- ✎ Z 290 znaků připadalo 24 na majuskule, 24 na minuskule a zbylých 242 mělo ráz abreviatur (zkratek) a slitků typu ,ba' ,be' ,bo' na jedné písmové kuželce.
- ✎ Kvůli zabezpečení alespoň minimální kontinuity výroby byly tyto znaky multiplikovány zhruba v 46.000 odlitcích. Jak dosvědčují přerývky v textu, sazbu pořizovalo až šest sazečů současně.
- ✎ Aby mohlo vzniknout dnes předpokládaných 150 výtisků na papíru a 30 na pergamenu, v době mezi 1454-1455 byly v dvanáctihodinových pracovních cyklech zaměstnány minimálně tři lisy
- ✎ V dílně angažováno asi 20 pomocníků

B 42

☞ Počátkem 21. století se celosvětově, především v německých, amerických a anglických knihovnách, chová kromě zlomků 36 úplných výtisků papírových a 12 pergamenových = tj. cca 25% nákladu

ba ba bā be be bē bo bo bō
dt dt dt
de de dē dě do do da da dā
ep ff ff
ha ha he he ho
pe pe po po pō pō pē pē pē

Johann Gutenberg

- ❧ J. Gutenberg investoval prostředky ze zisku zpět do dílny, to vedlo k rozkolu s Fustem, ten očekával finanční zisk
- ❧ V soudním sporu vyhrál Fust, JG neměl na zaplacení a proto Fust v exekuci získal jeho dům s dílnou a vybavením i nerozprodáný náklad Bible
- ❧ Do tiskárny angažoval dřívějšího G. pomocníka Petra Schöffera, první tisky s jeho jménem jako tiskaře jsou až z roku 1457
- ❧ Mezi tiskem B 42 a rokem 1457 vytištěno 22 odlišných vydání Donátova Ars minor, odpustkového listu Paulina Chappeho a též tzv. Turecká bula, vše označováno jako práce anonymního Tiskaře „B 42“

Princip vynálezu knihtisku

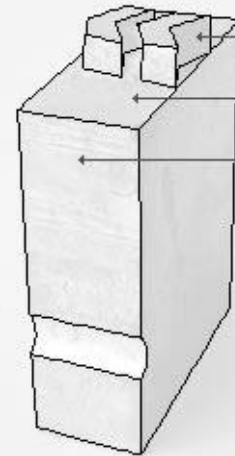

- ❧ Vychází ze zákonitostí tisku z výšky
- ❧ Pohyblivé litery – samostatné kovové litery sériově vyráběné podle jedné matrice
- ❧ Vynález litěřiny = slitiny, z níž se písmena odlévala (olovo + cín + antimon) + měděná forma
- ❧ Vynález nového typu barvy (saze + lněná fermež)
- ❧ Vynález tiskové formy (sazba)
- ❧ Sestrojení tiskařského lisu

Výroba knih funguje víceméně na těchto principech beze změn až do 19. století

O

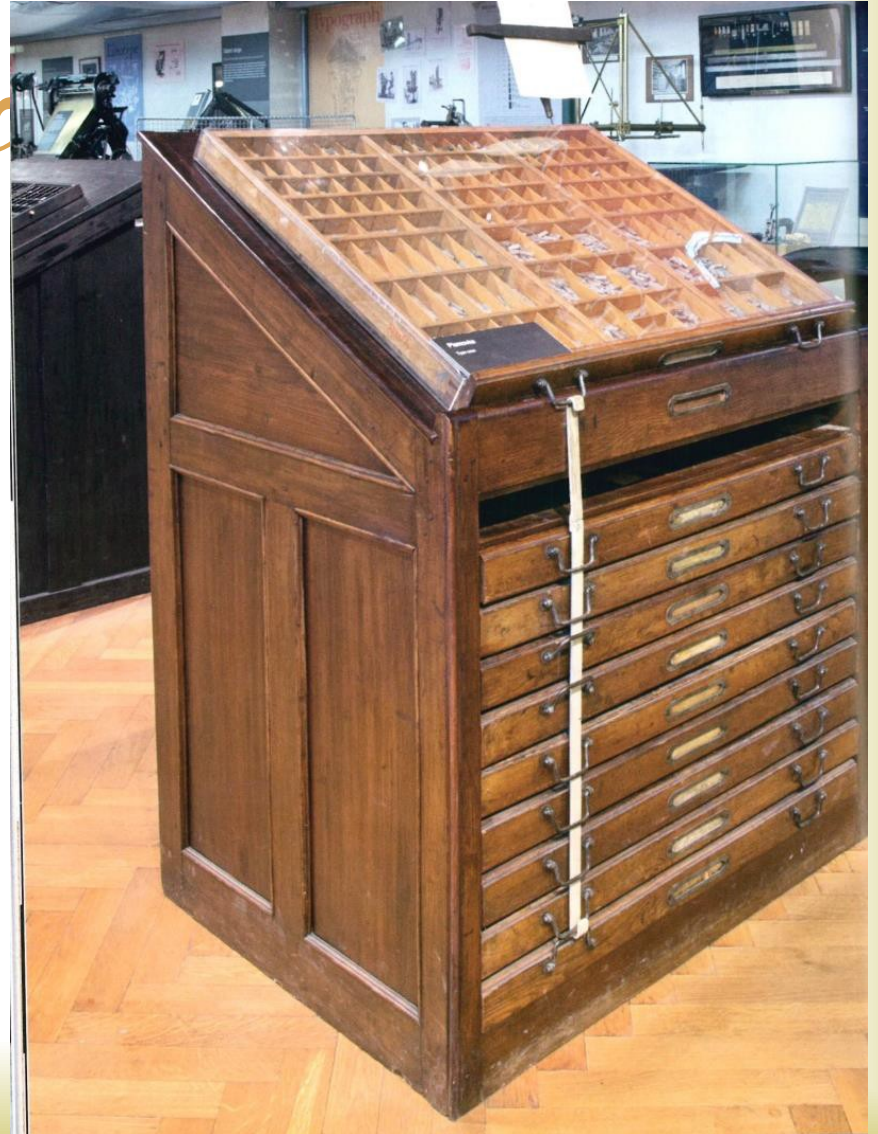
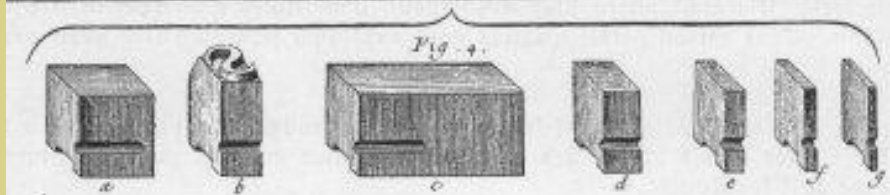
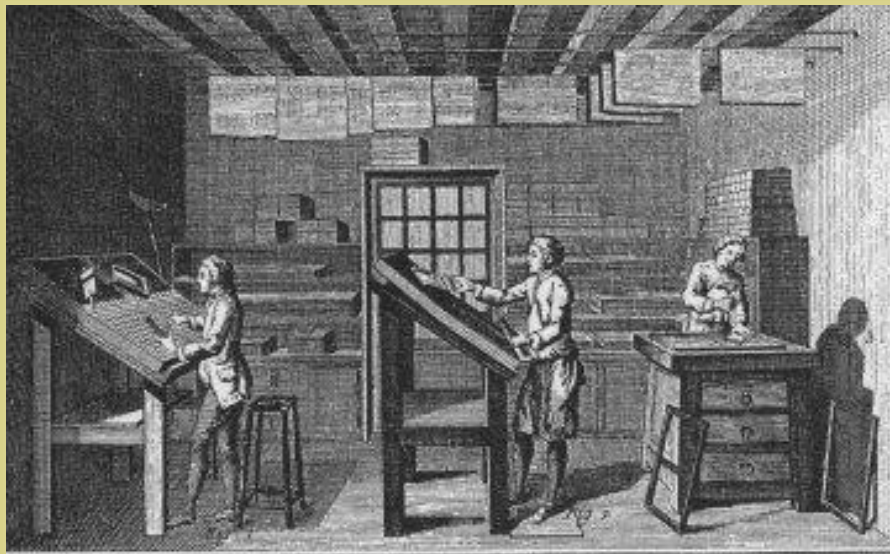

hlava písmene

ramenní plocha

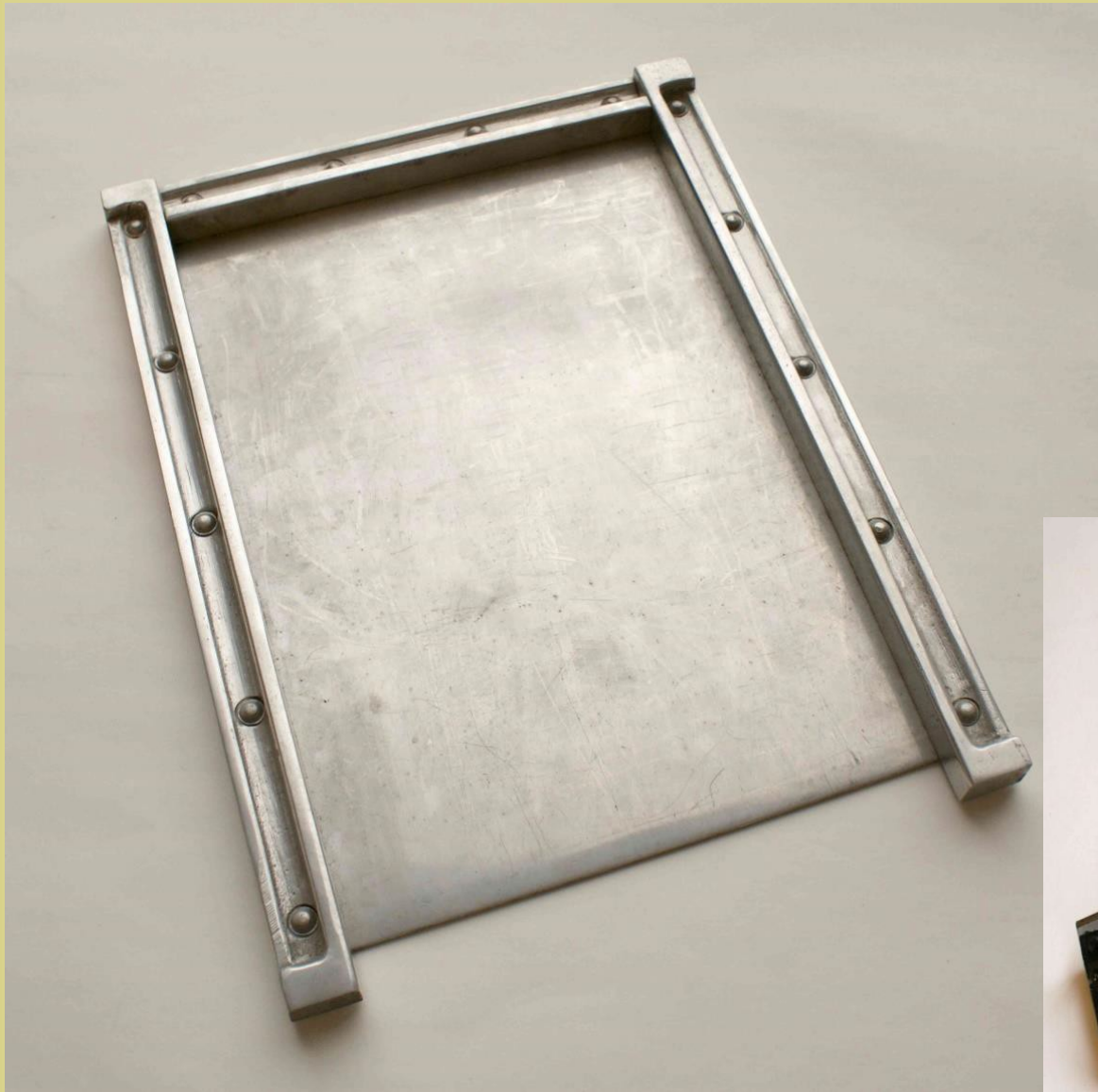
noha písmene

Sazba

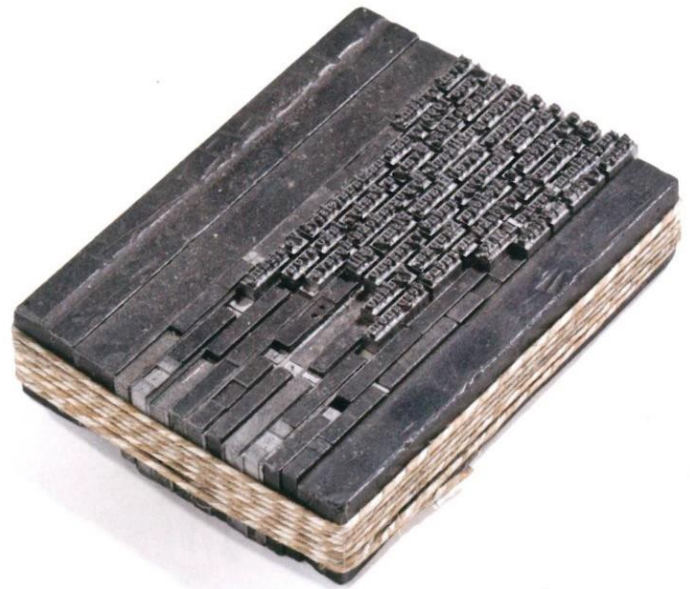
Sazebnice

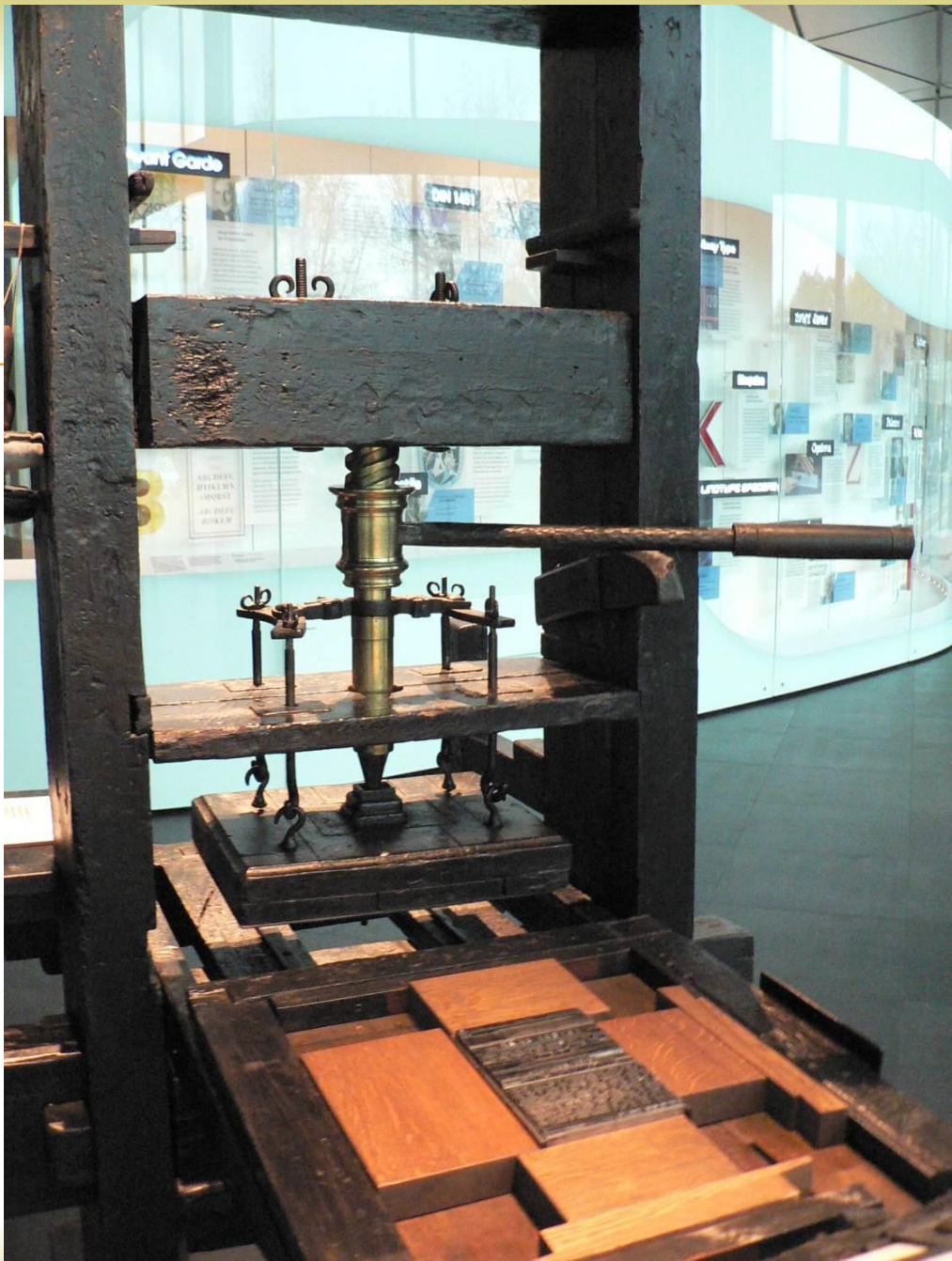

Sazebnice

Fungování tiskáren je založeno na dělbě práce = první sériová činnost

- ✧ Majitel tiskárny
- ✧ Písmolijec
- ✧ Sazeč
- ✧ Nanášec barvy (ballenmeister)
- ✧ Tiskaři (pressmeister)
- ✧ Korektor
- ✧ Ilustrátor
- ✧ Pomocníci a tovaryši
  - ✧ Vydavatel
  - ✧ Knihkupec

Diktuje text
sazeči

Pomocí
tamponů nanáší
barvu na štoček
textu

Otáčí lisem a
otiskuje stránku
s textem na
papír

Rovnají litery
do vzorníků

Sazeč sází
jednotlivá
písmena (litery)
do tvaru stránky

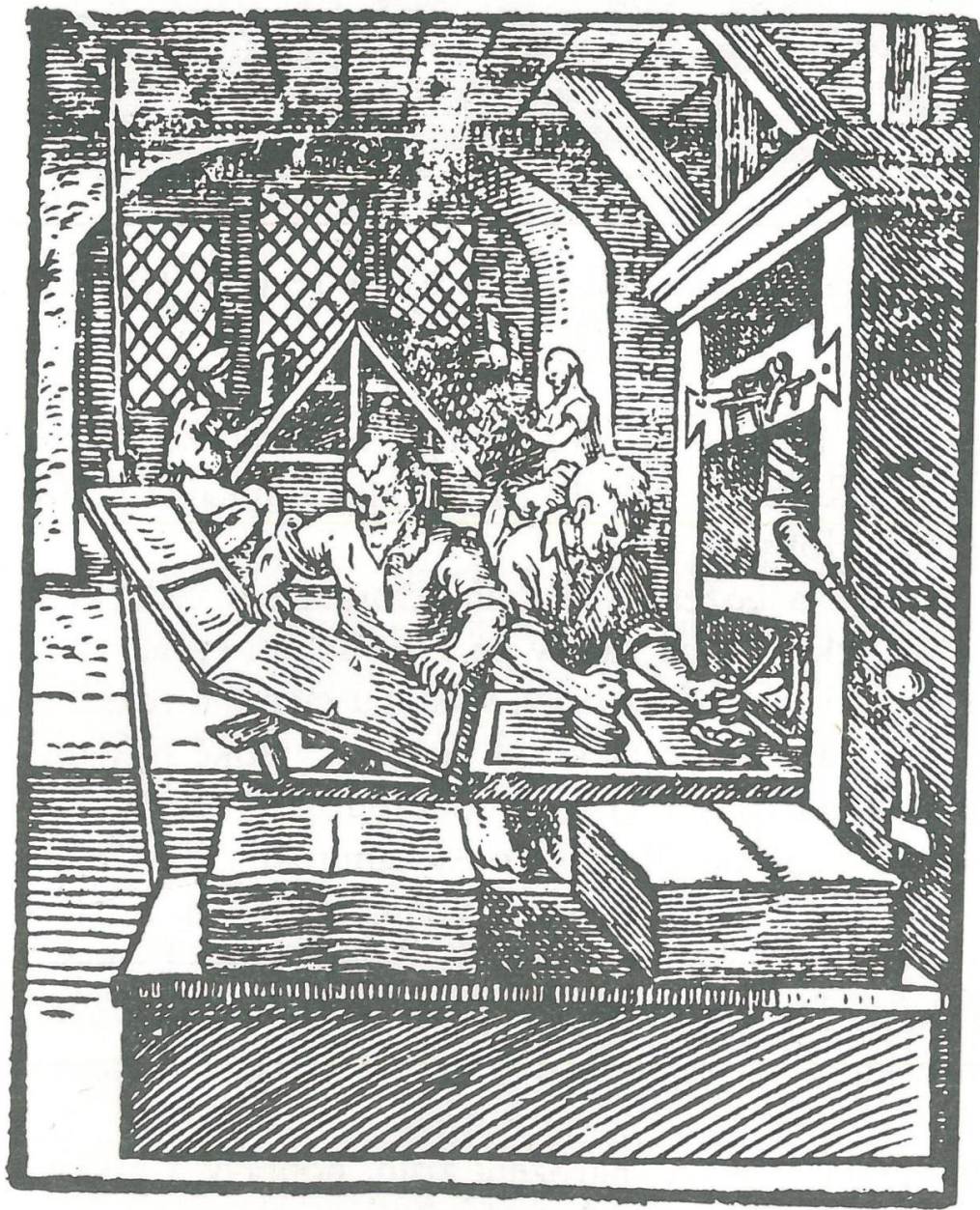
Pomocník
ukládá
vytištěné
stránky

Jan Stradanus sculp. — 1648. — Goltz excud.

Písmolijec

Hans Sachs,
*Eigentliche
Beschreibung aller
Stände aus Erden.*
Frankfurt 1574
Dřevořezy Josta
Ammana

Tiskař

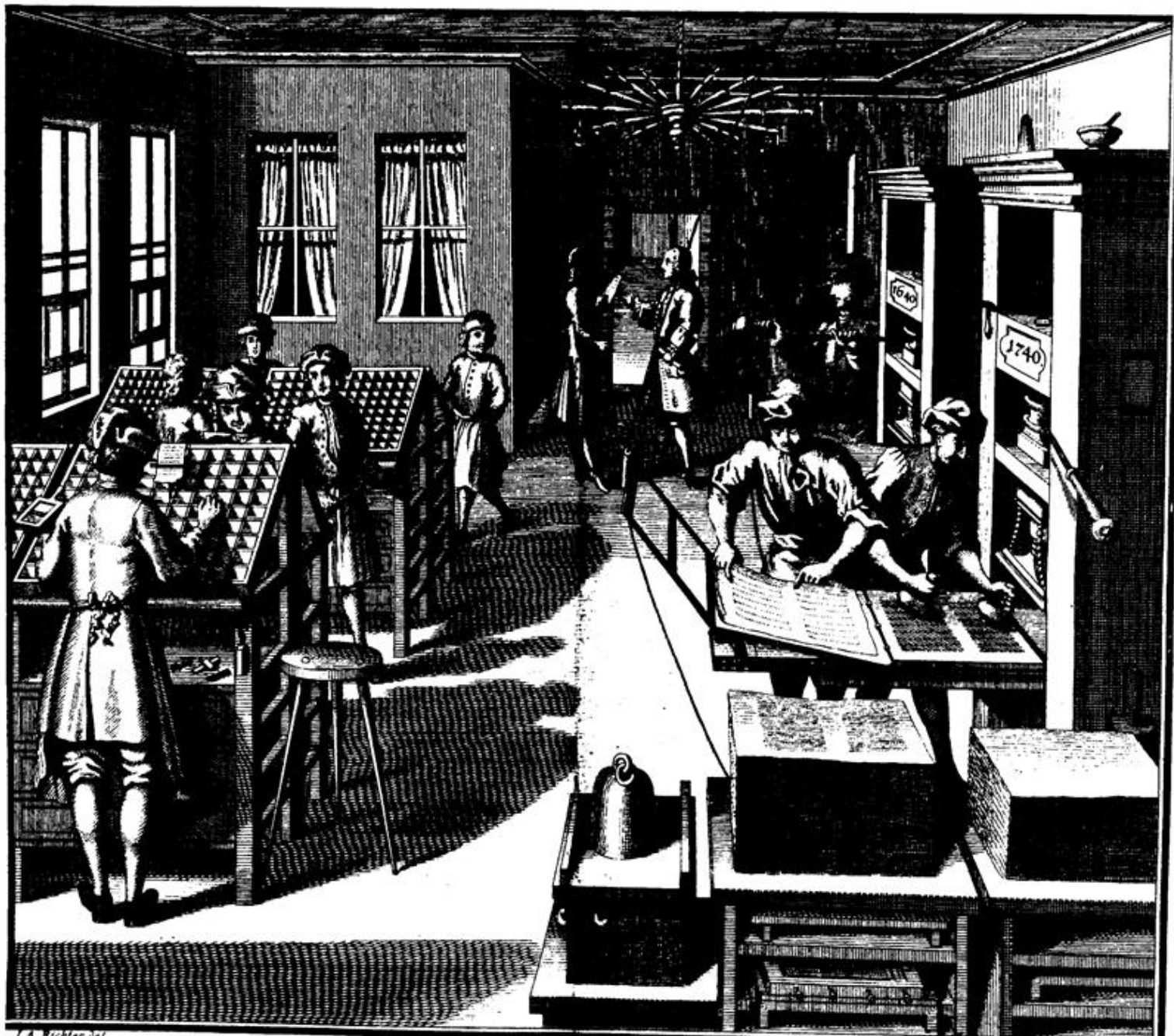
❧ Hans Sachs,
*Eigentliche
Beschreibung aller
Stände aus Erden.*
Frankfurt 1574
Dřevořezy Josta
Ammana

Ruční lis
podle signetu
Josse Bade
(1462-1535)

Ruční lis podle signetu Josse Bade (1462—1535)

J.A. Richter del.

C.F. Boetius sculp.

Šíření knihtisku

- ☞ 1465 Itálie
- ☞ Cca 1468 Švýcarsko
- ☞ 1470 Francie
- ☞ 1472 Španělsko
- ☞ 1473 Belgie, Maďarsko, Nizozemí, Polsko?
- ☞ 1476 Čechy
- ☞ 1477? Slovensko
- ☞ Cca 1480 Portugalsko
- ☞ 1482 Dánsko, Rakousko
- ☞ 1483 Švédsko
- ☞ 1486 Morava ...

Šíření knihtisku

- ❧ Před rokem 1500 vzniklo přes 1 100 dílen v 252 městech Evropy
- ❧ Produkce knih postupně narůstala
- ❧ Do roku 1480 cca 21% z celkové produkce 15. století
- ❧ 1481-1490 cca 29%
- ❧ 1490-1500 cca 50%

- ❧ Rozmach výroby a konkurence = citelný pokles prodejní ceny, vznik skutečného knižního trhu

Šíření knihtisku

- ☞ Trh byl záhy přesycen = nabídka převýšila pomaleji se rozvíjející ekonomické možnosti a gramotnost publika
- ☞ Například tiskárny v Itálii vyprodukovaly dle dnešního povědomí na 9.800 prvotiskových titulů (to je asi 37% z celkového počtu), v Německu asi 8.400 (32%) a ve Francii 5.000 (19%)
- ☞ Tiskař závislý na individuálních objednávkách, charakteristickým rysem 15. století jsou kočovní tiskaři

Prvotisk x starý tisk

- ❧ Prvotisky = tisky vydané do 31.12. 1500
- ❧ In cunabulis = v kolébce (v plenkách) ; Wiegendruck
- ❧ Termín prvotisk poprvé použit münsterským děkanem Bernardem von Mallinckrodt v traktátu *De ortu et progresu artis typographiae* v roce 1639
- ❧ Termín inkunabule jako prvotisky do češtiny poprvé přeložen Václavem Hankou v 19. stol.
- ❧ Postincunabule = tisky vydané od 1.1.1501-31.12.1525
- ❧ Staré tisky – tisky vydané od 1.1.1501 do 31.12.1800

Prvotisk x starý tisk

- ❧ Prvotisky imitovaly formální rysy rukopisné knihy
- ❧ Pro co nejděrnější nápodobu odpovídalo zejména tiskové písmo
- ❧ Tiskaři podle individuálních vzorů překreslovali, ryli a odlévali 6 základních druhů písma (antikva, bastarda, gotikoantikva, rotunda, švabach, textura)
- ❧ Tyto druhy byly atomizovány asi do 4 000 více či méně příbuzných písmových sad
- ❧ Každá sada obsahovala rukopisné tradiční zkratky (či spíše abreviace a ligatury)

Prvotisk x starý tisk

- ❧ Hluboká tradice rukopisné knihy připravila také počátky evropské typografie (přímé řádky, pravoúhlé okraje, členění textu)
- ❧ Gutenberg položil i základy typografického obrazce dvoustrany – ten v rukopisné knize neexistoval
- ❧ Standardizoval délku řádků a mezery mezi slovy – text byl rozbitý bílými řekami protékajícími stránkou shora dolů
- ❧ Prvotisky z počátku identifikovány pouze údaji v incipitech a explicitech

Prvotisk x starý tisk

- ❧ Přínos ke sjednocení grafické konstrukce knihy měla od 60. let 15. stol. ilustrace – monopolní technikou byl dřevořez
- ❧ Vědomá snaha emancipace od rukopisné knihy je zřejmá až u německých a italských tiskařů 70. let 15. stol.
- ❧ Vliv měla i vizualizace textu, ke kterému začala sloužit práce s druhou (červenou) barvou, postupně docházelo k snižování abreviací a ligatur
- ❧ Sazba byla propojena s iniciálkou, dekorem a ilustrací, ze stejných důvodů byl zaveden titulní list, signatury a kustody a různé knižní formáty

Prvotisk x starý tisk

- ❧ 50% prvotisků souviselo s teologií a náboženskou výchovou, 30% připadá tištěným dílům antických autorů a nově vznikající renesanční světské literatuře, 10% tvoří právnícké spisy a 10% díla naukové povahy.
- ❧ Nejvydávanějším autorem byl ovšem římský gramatik 4. století Aelius Donatus, jehož nerozsáhlé školní texty jsou dochovány ca ve 400 úplných či fragmentárních edicích (mnoho z nich se ovšem liší jen nepatrně počtem řádků).
- ❧ Počtu školních donátů se dle očekávání nevyrovnalo množství tištěných Biblí, ale drobnějších hodinek (asi 400 vydání), jimž konkurovaly komerčně vděčné minuce.

Prvotisk x starý tisk

- ✧ Silně frekventovaným zbožím byl také misál (asi 210 diecézních a více než 90 římských).
- ✧ Bible dosáhla asi 130 kompletních vydání (99 latinsky, 15 německy, 12 italsky, 2 francouzsky, 2 česky a 1 katalánsky).
- ✧ Vedle těchto výrazně zastoupených okruhů vznikaly ovšem i edice podílející se na celospolečenském zakotvení raně humanistických ideálů, např. Francesco Petrarca (asi 90), Giovanni Boccaccio (80) či Dante Alighieri (30).

Prvotisk x starý tisk

- ✧ Jazykově latinské prvotisky tvoří asi 72% celkového objemu.
- ✧ Nadnárodní charakter měla též hebrejšтина (0,5%), řečtina (0,2%) a církevní slovanština (0,05%).
- ✧ Z národních jazyků nejvíce frekventovala němčina (9%), italština (8%), francouzština (5,3%), holandština (2%) a španělština (2%). Ostatní jazyky se před rokem 1500 na celkové produkci podílely jen okrajově: angličtina (0,8%), čeština (0,1%), portugalština (0,04%) nebo švédština (0,01%).

Prvotisk x starý tisk

- ☞ Poměr jazykově národních prvotisků vůči celkové knihtiskařské produkci jednotlivých národů 15. století je statisticky ještě zajímavější:
  - ☞ Největší podíl (87%) připadá češtině, angličtině (58%), španělštině (37%), francouzštině (30%) a němčině (30%), dále portugalštině (27%) a italštině (24%).
- ☞ Západní tiskaři zásobovali nadnárodní trh, proto museli podstatnou část výroby orientovat k latinským dílům, česká výroba se orientovala jen k česky čtoucímu publiku, max. s drobnými přesahy do okolních zemí (Lužice, Slezsko a tzv. Horní Uhry).

Centra knihtisku

- ❧ Benátky
- ❧ Paříž
- ❧ Řím
- ❧ Kolín nad Rýnem
- ❧ Lyon
- ❧ Lipsko
- ❧ Augsburg
- ❧ Štrasburk
- ❧ Milán
- ❧ Norimberk
- ❧ Florencie
- ❧ Basilej

Písmové sady

- ☞ Komplettní soubor tiskového písma (včetně číslic, interpunkčních a jiných speciálních znaků).
- ☞ Hranolky mají shodnou písmovou výšku a nesou jednotný písmový řez, vyrobený v jediném písmovém stupni.
- ☞ Poněvadž při sazbě knihy je vždy zapotřebí více stupňů od nejmenšího po největší, tiskaři raději z písmolijen objednávali celé písmové rodiny.

Vyznačovací písmo

- ✎ Skupina tiskových písem sloužící vizuálnímu zvýraznění titulních stran, nadpisů kapitol a důležitých textových pasáží. Na rozdíl od běžného textového písma ji charakterizují nápadnější písmový řez a větší písmové stupně. Kontrastu bylo dosahováno též proložením sazby a často i použitím červené barvy namísto černé.
- ✎ Pro vyznačovací účel přicházel vhod zpravidla slohově antikvovaný písmový materiál, jehož uživatelská intenzita postupně slábla
- ✎ V Německu od druhé poloviny 16. století tato role připadla švabachu, který ustupoval progresivnější fraktuře.

Textura

- ✧ Tiskové písmo vyvinuté z rané gotické minuskule západoevropských rukopisných liturgických knih 14. století.
- ✧ Jedná se o nejstarší tiskové písmo
- ✧ Vyznačovalo se monumentální dekorativností, pravidelným čtvercovým půdorysem a řádem vzbuzujícím iluzi tkaniny. Dvojitě ostře lomené tahy mají zvláště minuskulní písmena ,a' ,d' ,e'. Charakteristickým rysem kolmých dříků malých písmen ,j' ,k' ,l' je zakončení v podobě malého kosočtverce.

Textura

- ❧ Písmo důsledně kopíruje středověké rukopisné předlohy
- ❧ Od Gutenbergra až do pol. 16. stol. Se v německy mluvících zemích ani jinde nijak nevyvíjela
- ❧ Ve Francii – uvedena Jeanem Dupré – tisk latinských textů – časově omezeno na 2/4 16. stol.
- ❧ V Anglii písmem jazykově anglických tisků až do konce 17. stol.
- ❧ V Nizozemí vycházela z deskotisků a blokových tisk, užívání až do konce 17. stol.

Textura

A B C D E F G H I J
K L M N O P Q R S T U V X
a ā b c cā d dē da dā de i f
fa fl g g̃ h h̃ i ĩ l l̃ m m̃ n
n̄ o ō p p̄ q q̄ r r̄ s s̄ t t̄ u ū
v v̄ x y z ʒ ʔ . : ʒ

Textura
Konrada
Kachelofena
(Leipzig ca
1495). Repro:
Muzika 1963

Textura

A B C D E F G H I J
K L M N O P Q R S T U V X
a ā b c cā d dē da dā we if
fa fl g g̃ h h̃ i ĩ l l̃ m m̃ n
ñ o ô p p̃ p̃ p̃ q q̃ q̃ q̃
r r̃ cā cā! s s̃ l l̃ l̃ t t̃ t̃
u ũ v ṽ x y z ʒ ʒ' .: ʒ

Textura
Konrada
Kachelofena
(Leipzig ca
1495). Repro:
Muzika 1963

Textura

☞ Kaligrafická
textura
Lodovika
Vicentina (Roma
557). Repro:
Muzika 1963

Textura

- ✧ V Čechách se všeobecně neuplatnila, doložena u děl z let 1476-9 (dílna anonymního Tiskaře Arnoštových Statut)
- ✧ Dále používána spíše v nadpisech – Alexandr Oujezdecký (Litomyšl 1536), ve 40. letech 16. stol v Tiskárně severinsko-kosořské, 60.-70. léta v Tiskárně bratrské v Ivančicích

Gotikoantikva

- ☞ Souhrnné označení skupiny goticko-humanistických tiskových písem vyvinutých na konci 50. let 15. století v Německu.
- ☞ Má se zato, že tento přechodný druh písma použil poprvé Peter Schöffer ml. v knize Guillelma Durantiho *Rationale divinatorum officiorum* (Mainz 1459).
- ☞ Rychlé rozšíření do dalších dílen v Německu – pro tisk latinských i německých tisků.
- ☞ méně časté je použití v Anglii a Francii
- ☞ Do Čech a na Moravu se nedostala vůbec

Antikva

- ✧ Ustálený název pro vertikální typ stínovaného tiskového písma vzniklého jako replika latinských humanistických rukopisů.
- ✧ Velká písmena (nazývaná též majuskule či verzály) mají podobu starořímské kapitály a malá písmena (minuskule) vycházejí z pravidelné karolíny.
- ✧ Okrouhlé i některé svislé tahy jsou kontrastně stínované a důsledně kolmé dřívky zakončují nahoře i dole patky neboli serify.
- ✧ K charakteristickým rysům tohoto latinského tiskového písma patří dvoubříškové minuskulní litery ,a' a ,g'.

Antikva

- ❧ Předností je světlost písmového obrazu
- ❧ Písmo se od 15. stol. vyvíjelo v několika fázích
  - ❧ 60. léta 15. století – těžké a těsné písmo tiskárny v italském Subiaku, které vychází ze starší gotikoantikvy
  - ❧ První čistý typ v roce až 1467 tamtéž, kresebně dokonalejší verze z Benátek (ozn. Jako *impresa littera Venetiana*)
  - ❧ V německy mluvících zemích užívána od 70. let 15. stol.
  - ❧ Vrcholná fáze – 15./16. stol. – tiskař Aldo Manuzius , vrcholná antikva tzv. francouzského typu – Claude Garamond (cca 1531)

Antikva

—

A B C D E F G
H I L M N O P
Q V Q_u R S T
V X Y Z a b c d
e f g h i k l m n o p q
r s t u x y z ā æ ç t ē ff
fi ñ ò œ p p q q q
ff st ū R &

✧ Antikva Nicolase
Jensona (Venezia
1470). Repro:
Muzika 1963

A B C D E F G

H I L M N O P

Q V Q^u R S T

V X Y Z a b c d e

f g h i l m n o p q r

s t u x y z á é í ò ù

ſt & p q r

ſt &

ſt &

Antikva

ſ G

ſ P

ſ T

ſ de

ſ q r

ſ ò ù

ſ q r

Antikva Alda
Manuzia st.
(Venezia 1499).
Repro: Muzika
1963

Antikva

A B C D E F G
H I L M N O P
Q Q_u R S T V Y
X W Æ Œ a b c d
e f g h i j l m n o p q r
s t u v x y z à á æ ã ç
è ě è ff fi fl í ò õ ô œ fi
ſ ſtu &

Antikva Clauda
Garamonda (Paris
1544). Repro:
Muzika 1963

Antikva

A B C D E F G H I J K
L M N O P Q R S T U
V X Y a b c d e f g h i j
k l m n o p q r s t u v w x
y z â ê æ œ fi ffi ff fl ffl
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0
A B C D E F G H I J K
L M N O P Q R S T U
V X a b c d e f g h i j k
l m n o p q r s t u v w x y
z ç æ œ fi ffi ff fl ffl
1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Antikva Firmina
Didota (Paris 1812).
Repro: Muzika
1963

Antikva

- ❧ Rysem třetí fáze je zakonzervování renesanční morfologie v barokní době
- ❧ O to se zasloužili nizozemští a angličtí písmáři a písmolijci 17.-18. stol.
- ❧ Mladší typ antikvy = od 3/3 18. stol., spojeno s rodinou Didotů a Gianbattistou Bodonim
- ❧ Hlavním znakem je vzdalování od kaligrafických norem dynamického psaného písma a zakonzervování tiskových aspektů písma

Rotunda

- ✧ Tiskové písmo vyvinuté z rané gotické minuskuly rukopisných liturgických a právnických knih v Itálii, jižní Francii a Španělsku závěru 13. století
- ✧ Rovnoměrně tučnou kresbou a dekorativností poněkud připomínalo takřka paralelně vzniklou texturu, avšak na rozdíl od ní se vyznačovalo širšími proporcemi písmového obrazu, umírněným lomením a negotickou okrouhlostí.
- ✧ Tyto znaky zajistily rotundě lepší čitelnost. Poněvadž jednotlivá písmena byla velmi dobře diferencována, tiskové rotundy se mohlo užívat i v mnohem menších písmových stupních, nežli dovolila textura.

Rotunda

- ☞ Centrem od 60. let 15.stol. Benátky, označení „littera Veneta“
- ☞ V Itálii hegemonie narušována Antikvou
- ☞ Charakter národního písma ve Španělsku
- ☞ Od 70. let 15. stol. v Basileji a Lyonu, v Anglii nikdy nezdomácněla
- ☞ v Německu poprvé roku 1472, poslední použití u Melchiora Lottera st. V Lipsku 1514
- ☞ V Čechách a na Moravě zásluhou zahraničních tiskařů (patrně jako první Johann Alacraw ve Vimperku 1484), pak zejména Brno (Stahel a Preinlein od 1486)
- ☞ V západním knihtisku od poč. 16. století přiřčena pouze funkce vyznačovacího písma

Rotunda

A B C D E F G H I J K L M
N O P Q R S T U V W X Y Z
a ā b c c̄ d e ē e° f g h i i̇ i̇̄ j k l m
n̄ n̄̄ o ō p r r̄ r̄̄ s s̄ s̄̄ t t̄ t̄̄ u v
w x y z z̄ z̄̄ ˘ ˙ ˚ ˛ ˜ ˝ ˞ ˟ ˠ ˡ ˢ ˣ ˤ ˥ ˦ ˧ ˨ ˩ ˪ ˫ ˬ ˭ ˮ ˯ ˰ ˱ ˲ ˳ ˴ ˵ ˶ ˷ ˸ ˹ ˺ ˻ ˼ ˽ ˾ ˿ ˿̄ ˿̅ ˿̆ ˿̇ ˿̈ ˿̉ ˿̊ ˿̋ ˿̌ ˿̍ ˿̎ ˿̏ ˿̐ ˿̑ ˿̒ ˿̓ ˿̔ ˿̕ ˿̖ ˿̗ ˿̘ ˿̙ ˿̚ ˿̛ ˿̜ ˿̝ ˿̞ ˿̟ ˿̠ ˿̡ ˿̢ ˿̣ ˿̤ ˿̥ ˿̦ ˿̧ ˿̨ ˿̩ ˿̪ ˿̫ ˿̬ ˿̭ ˿̮ ˿̯ ˿̰ ˿̱ ˿̲ ˿̳ ˿̴ ˿̵ ˿̶ ˿̷ ˿̸ ˿̹ ˿̺ ˿̻ ˿̼ ˿̽ ˿̾ ˿̿

Rotunda v majuskulích a bastarda v minuskulách
pražského Tiskaře Žaltáře (Praha 1487)

Bastarda

- ✎ Písmo vzniklé ve 14. století na přechodu mezi pravidelnými a strnulými formami gotickými a volnějším, umírněně lomeným písmem novogotickým. Poněvadž mísí různorodé stylové prvky, bylo metaforicky označeno za méněcenné.
- ✎ Ačkoli bastarda spolu s texturou patřila v Německu k nejstarším tiskovým písmům, užitým již Johannem Gutenbergem pro sazbu latinských odpustkových listů v 50. letech 15. století, prosadila se až během druhé poloviny 70. let 15. století v Paříži a o desetiletí později v Lyonu. Napodobovala gotickou psanou polokurzivu „lettre bâtarde“ a písmový obraz všech minuskulí se blížil textuře.

Bastarda

- ☞ Bastrada zdomácněla jen v zemích severně od Alp, kde se vyvinula v několik výrazných národních modifikací. Z Francie pronikla do Anglie, Belgie, Nizozemí a znovu do Německa. Zde je mohutný nástup bastardy pro sazbu jazykově německé literatury zřetelný až na samém konci 15. století pod vlivem „lettre bâtarde“. Jedna z variant se nazývá „hornorýnská bastarda“, kterou charakterizují smyčkovitá zakončení horních dříků minuskulí ,b' ,d' ,h' a ,l'. Některé prvky písmového obrazu převzal mladší švabach.
- ☞ Poněvadž bastarda byla všude užívána výhradně pro sazbu textů v národních jazycích, neujala se vůbec na území Polska, kde první souvislé polskojazyčné texty rozmnožované knihtiskem přicházejí opožděně až roku 1522 (v té době již byl používán švabach a fraktura)

Bastarda

- ☞ Bastarda zdomácněla jen v zemích severně od Alp, kde se vyvinula v několik výrazných národních modifikací. Z Francie pronikla do Anglie, Belgie, Nizozemí a znovu do Německa. Zde je mohutný nástup bastardy pro sazbu jazykově německé literatury zřetelný až na samém konci 15. století pod vlivem „lettre bâtarde“. Jedna z variant se nazývá „hornorýnská bastarda“, kterou charakterizují smyčkovitá zakončení horních dříků minuskulí ,b' ,d' ,h' a ,l'. Některé prvky písmového obrazu převzal mladší švabach.
- ☞ Poněvadž bastarda byla všude užívána výhradně pro sazbu textů v národních jazycích, neujala se vůbec na území Polska, kde první souvislé polskojazyčné texty rozmnožované knihtiskem přicházejí opožděně až roku 1522 (v té době již byl používán švabach a fraktura)

Bastarda

- ✧ V Čechách se lomená bastarda vyskytovala zhruba od počátku 15. století jako rukopisné písmo nahrazující v jazykově české náboženské literatuře texturu.
- ✧ U vědomí konzervativnosti čtenářské obce a ve snaze maximálně připodobnit rukopisnou knihu výrobku tištěnému tuto vcelku specifickou konvenci podrželi i nejstarší tiskaři a dle několika domácích rukopisných předloh, lišících se pouze nejednotností písmového řezu, pravděpodobně sami pořídili matrice i hranolky tiskových písmen.
- ✧ Písmolijecký proces si přitom vyžádal nutná zjednodušení, např. u písmen ,d' ,g' ,h' ,p'. Nezkušenost tvůrců také ovlivnila typografickou kvalitu sazečského materiálu, který se brzy opotřebovával a mohl být užíván jen krátkodobě.

Bastarda

V Čechách se lomená bastarda vyskytovala zhruba od počátku 15. století jako rukopisné písmo nahrazující v jazykově české náboženské literatuře texturu. U vědomí konzervativnosti čtenářské obce a ve snaze maximálně připodobnit rukopisnou knihu výrobku tištěnému tuto vcelku specifickou konvenci podrželi i nejstarší tiskaři a dle několika domácích rukopisných předloh, lišících se pouze nejednotností písmového řezu, pravděpodobně sami pořídili matrice i hranolky tiskových písmen. Písmolijecký proces si přitom vyžádal nutná zjednodušení, např. u písmen ,d' ,g' ,h' ,p'. Nezkušenost tvůrců také ovlivnila typografickou kvalitu sazečského materiálu, který se brzy opotřebovával a mohl být užíván jen krátkodobě.

Švabach

- Novogotické tiskové písmo, jehož označení poprvé užil Wolfgang Fugger ve vzorníku *Ein nutzlich und wolgegründt Formular mancherley schöner Schriefften* (Nürnberg 1553).
- I když byl tiskový švabach vyvinut z německé psané bastardy, má relativně samostatnou kresbu, diktovanou potřebami německé typografie. Nejvýrazněji se tento rys projevuje na proporčně stabilizovaných majuskulích. Jejich kresba jednak harmonizuje s minuskulemi a jednak je jasnější a čitelnější nežli velká písmena gotické textury. Minuskulní písmena zůstávají nahoře i dole ještě zašpičatělé, ale boční tahy mají zaobleny.

Švabach

- Prvky nového švabachu jsou znát už na bastardě Kobergerovy německé *Bible norimberské* (Nürnberg 1483).
- Jako tiskové písmo užil čistý švabach poprvé norimberský tiskař Friedrich Creussner při práci na díle Stephanus Fliscus *Sententiarum variationes, seu Synonyma* (Nürnberg 1485)
- Ačkoli poměrně široký písmový obraz švabachu vedl k neúspornosti potišťené plochy, pro snadnou čitelnost se stal až do druhé poloviny 16. století nejrozšířenějším sazebním materiálem v Německu a částečně v Nizozemí a Anglii. Pak jeho význam postupně klesal a původní role textového písma se zúžila jen na vyznačovací. Definitivní ústup ve prospěch fraktury nastal v německy mluvících zemích během 18. století.

Švabach

- ☞ Čechy přijaly švabach poměrně brzy, sázely jím ale texty jazykově české.
- ☞ Ve 20. letech 16. stol. Písmo vytěsnilo původní českou bastard, a to i vlivem česky sázených a vydávaných knih u norimberských tiskařů
- ☞ České tiskárny jím z nedostatku antikvy tiskly vedle textů jazykově českých i latinské

Švabach

A B C D E F
G H I J K L M N O P Q R
S T U V W X

a ā b c d e ē f g h i i j k l
m n o ō p p̄ q r s s̄ t t
u ū v w x y z

. : . /

A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S
T U V W X Y Z

a ā b c d e ē f g h i i j k l m n ō o p̄ p̄ q̄ r̄ s̄ s̄ t̄ u ū v w x y z

Švabach Tiskaře
Korandy (Praha
1492) a Friedricha
Creussnera (Nürnberg
1488). Repro:
Tobolka 1963.

Švabach

Krameriovy noviny opatřené kolkem (Praha 1815). Císařské královské vlastenské noviny ... číslo 27 (Praha, Jenovéfa Krameriová - Václav Rodomil Kramerius 1815). Titulní strana s novinářským kolkem otištěným vpravo. Královská kanonie premonstrátů na Strahově - Strahovská knihovna (Praha), sign. AA XIII 41

Ilustrace

- ❧ V širším slova smyslu postihuje kompletní výtvarnou složku tištěného díla, tedy i dekor. Častěji se však vztahuje jen k doprovodnému obrazu. Vazba mezi ním a tištěným textem je totiž mnohem explicitnější, nežli pozorujeme u bezpříznakového dekoru, poněvadž obraz textové sdělení dotváří i pozvedává.
- ❧ Prvním typem je ilustrace krásné literatury (čili ilustrace asociativní), která poukazuje k něčemu v textu.
- ❧ Velikostí odpovídá rozměru zrcadla. Ke knižní předloze vytváří volnou výtvarnou paralelu, anebo je s ní díky vyprávěcímu (dějovému) potenciálu spjata těsně.
- ❧ Tvůrčí prostor tiskárny přitom primárně formovaly ekonomické a technické možnosti.

Titulní list

- ☞ Vedle hlavního titulního listu (angl. main title leaf, fr. feuille de titre principal, něm. Haupttitelblatt) rozeznáváme ve struktuře knihy ještě specifické informační doplňky souhrnně pojmenovávané jako vedlejší názvy, např. předtitul, protititul či vnitřní titulní list.
- ☞ Vícesvazková vydání souborná měla společný titulní list (angl. collective title, fr. titre général, něm. Gesamttitel) a u každého svazku případně i titulní list separátní.

Titulní list

- ❧ Horror vacui (nutkavá představa řemeslníka pojednat při práci veškerou plochu poskytnutou formátem knihy) i vrozená šetrnost, kterou ostatně osvědčovali i knihvazači tím, že nepotištěný list při převazbě vyřízli, postupně přiváděly německé a italské sazeče již před polovinou 60. let k pragmatictějšímu řešení.
- ❧ Na prázdnou lícovou plochu vstupního listu počali umísťovat osamostatněný incipit.
- ❧ Tak vznikl titulní list s alespoň částečně řešenou titulní stranou.

Titulní list

- ☞ Již nejstarší tiskaři 15. století zjistili, že první list korpusu je zbytečně vystavován velkému mechanickému nebezpečí, a při obchodování nadto ještě znesnadňuje rychlou identifikaci knihy.
- ☞ Proto sazbu počátečního textu vyřazovali tak, aby první list, v tiskové formě vykrytý písmovými výplňky, zůstal prázdný a fungoval jako ochrana první potištěné strany (odtud něm. výraz Schmutztitel pro ochranný předtitul).

Doporučená literatura

- ❧ BREKLE, H. E.: Das typographische Prinzip. Versuch einer Begriffsklärung. Gutenberg-Jahrbuch 1997, s. 58-63
- ❧ BREKLE, H. E.: Eine weitere Spur einer typographischen Werkstatt beim Kloster Prüfening im 12. Jahrhundert. Gutenberg-Jahrbuch 1995, s. 23-26
- ❧ CARTER, T. F.-GOODRICH, L. C.: The invention of printing in China, and its spread westward. New York 1955
- ❧ FUCHS, R. W. (ed.): Geschichte der Druckverfahren. Teil 1 Gerhardt, Cl. W.: Prägedruck und Siebdruck, Teil 2 Gerhardt, Cl. W.: Der Buchdruck, Teil 3 Lilien, O. M.-Gerhardt, Cl. W.: Tiefdruck und die kleineren Druckverfahren, Teil 4 Imiela, H. K.-Gerhardt, Cl. W.: Stein- und Offsetdruck. Stuttgart 1974-1993

Doporučená literatura

- ❧ GECK, E.: Johannes Gutenberg. Vom Bleibuchstaben zum Computer. Bad Godesberg 1968
- ❧ HUSUNG, M. J.: Neues Material zur Frage des Stempeldrucks vor Gutenberg. In: Gutenberg Festschrift zur Feier des 25 jaehrigen Bestehens des Gutenbergmuseums in Mainz (hrsg. von A. Ruppel). Mainz 1925, s. 66-72; J: Knihtisk je ruský vynález. Typografia 53, 1950 (nestr.); KABÁT, K.: Knihtisk a jeho vývoj v Československu. Praha 1936
- ❧ LEHMANN-HAUPT, H.: Englische Holzstempel-alphabete des XIII. Jahrhunderts. Gutenberg-Jahrbuch 1940, s. 93-97
- ❧ LIMBURG, H. (ed.): Ars impressoria. Entstehung und Entwicklung des Buchdrucks. Eine internationale Festgabe für Severin Corsten zum 65. Geburtstag. München 1986
- ❧ RUPPEL, A.: Wer war der wirkliche Erfinder der Buchdruckerkunst? Mainz 1964

Doporučená literatura

- ❧ SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, Fr. A.: Die Erfindung des Buchdrucks als technisches Phänomen. Mainz 1951
- ❧ TĚPLOV, L.-NĚMIROVSKIJ, E.: Knigopečatanije-russkoje izobretenije. Litěraturnaja gazeta 27, 1950, s. 2
- ❧ TSCHICHOLD, J.: Der chinesische Stempel. Ursprung des Buchdrucks. Basel 1972
- ❧ WILLIAMS, T. I.: The history of invention. New York 1987
- ❧ WINKLER, Fr.: Vorbilder primitiver Holzschnitte. Zeitschrift für Kunstwissenschaft 12, 1958, s. 37-50

Doporučená literatura

- ❧ WOLF, H.-J.: Geschichte der Druckverfahren. Historische Grundlagen, Portraits, Technologie. Elchingen 1992
- ❧ WOLF, H.-J.: Schwarze Kunst. Eine illustrierte Geschichte der Druckverfahren. Frankfurt/M. 1981 (repr. Dornstadt 1988)
- ❧ ZAHÁLKA, Fr.: Přehled knihtisku. Praha 1952
- ❧ ZEDLER, G.: Von Coster zu Gutenberg. Leipzig 1921

Doporučená literatura

- ❧ BORM, W.: Incunabula Guelferbytana. Blockbücher und Wiegendrucke der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Wiesbaden 1990
- ❧ JASPERS, G. J.: De blokboeken en incunabelen in Haarlems Libry. Haarlem 1988
- ❧ SCHREIBER, W. L.: Handbuch der Holz- und Metallschnitte des XV. Jahrhunderts. Bd. 1-8. Leipzig 1926-1930 (repr. Stuttgart 1969-1976 v 11 svazcích).

Doporučená literatura

- ❧ DOBRAS, W. (red.): Gutenberg. Aventura und Kunst. Vom Geheimunternehmen zur ersten Medienrevolution. Mainz 2000
- ❧ FÜSSEL, St.: Gutenberg und seine Wirkung. Frankfurt/M.-Leipzig 1999 (repr. Göttingen 2000)
- ❧ VENZKE, A.: Johannes Gutenberg. Der Erfinder des Buchdrucks und seine Zeit. Zürich 1993 (repr. München 2000)
- ❧ CORSTEN, S.: Die Gutenbergbibel in heutiger Sicht. Köln 1980

Doporučená literatura

- ☞ HAIN, L.: Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ... recensentur. Vol. 1/1-2, 2/1-2. Stuttgart-Tübingen 1826-1838 (repr. 1925, 1966, 1996) a k tomu dodatky COPINGER, W. A.: Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum, or collections towards a new edition of that work. Part 1 a 2/1, 2. London 1895-1902 (repr. Berlin 1926, Milano 1950) a k tomu další dodatky REICHLING, D.: Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes. Fasc. 1-6, Index + Suppl. München-Münster 1905-1914 (repr. Milano 1953) a k tomu dále BURGER, K.: The printers and publishers of the XVth century with lists of their works. Index to the Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. London 1902 (repr. Berlin 1926);

Doporučená literatura

- ❧ EINBLATTDRUCKE des XV. Jahrhunderts. Ein bibliographisches Verzeichnis. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Halle/s. 1914
- ❧ GESAMTKATALOG der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Bd. 1-8/1. Leipzig 1925-1940 + Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin. Bd. 8-. Stuttgart-Berlin-New York 1972- (nové, přehlédnuté vyd. Bd. 1-7, Stuttgart-New York 1968)
- ❧ The ILLUSTRATED incunabula short-title catalogue on CD-Rom. London, Primary source media and The British Library 1998 (druhé, rozšířené a doplněné vydání).

Doporučená literatura

- ❧ BLAŽEJ, B.: Jak rozlišovat knižní latinková písma. Typografia 75, 1972, s. 241
- ❧ BOHADTI, G.: Von der Romain du Roi zu den Schriften J. G. Justus Erich Walbaums. Eine Schriftstudie. Berlin-Stuttgart 1957
- ❧ MUZIKA, Fr.: Krásné písmo ve vývoji latinky. Sv. 1-2. Praha 1963

Databáze prvotisků

- ❧ Ludwig Hain - Walter A. Copinger: Repertorium Bibliographicum •
- ❧ ISTC (The Incunabula Short Title Catalogue) - https://data.cerl.org/istc/_search
- ❧ Gesamtkatalog der Wiegendrucke - <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>
- ❧ BSB-Inkunabelkatalog online - [BSB: Inkunabelkatalog \(digitale-sammlungen.de\)](https://www.bsb-muenchen.de/inkunabelkatalog)